

https://doi.org/10.31516/2410-5333.057.02

УДК 94:316.343-057.85:321](477)“192”(045)

В. М. Шейко, доктор історичних наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

rector-2@ic.ac.kharkov.ua

http://orcid.org/0000-0002-3532-7439

ФАКТОРИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ВЗАЄМИН ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ТА ВЛАДИ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ¹

Розглядаються фактори поліпшення більшовицьким режимом умов праці та відпочинку старої інтелігенції України в першій половині 20-х рр. ХХ ст. з метою залучення її на свою сторону. Головною метою владних структур режиму було зацікавлення та ідеологічне «перевиховання» буржуазної інтелігенції на основі догматів марксизму-ленінізму. Водночас основна увага приділяється процесам диверсифікації взаємин старої інтелігенції щодо радянського режиму.

Ключові слова: *українська культура, стара інтелігенція, фактори диверсифікації взаємин інтелігенції та влади України, радянський режим, ідеологічне «перевиховання» інтелігенції.*

В. Н. Шейко, доктор исторических наук, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ФАКТОРЫ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ОТНОШЕНИЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ И ВЛАСТИ УКРАИНЫ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 20-Х ГОДОВ ХХ ВЕКА

Рассматриваются факторы улучшения большевистским режимом условий труда и отдыха старой интеллигенции Украины в первой половине 20-х гг. ХХ в. с целью привлечения её на свою сторону. Главными заданиями властных структур режима были интерес и идеологическое «перевоспитания» буржуазной интеллигенции на основе догматов марксизма-ленинизма. В то же время основное внимание уделяется процессам диверсификации отношений старой интеллигенции относительно советского режима.

Ключевые слова: *украинская культура, старая интеллигенция, факторы диверсификации отношений интеллигенции и власти Украины, советский режим, идеологическое «перевоспитания» интеллигенции.*

V. M. Sheyko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE FACTORS OF DIVERSIFICATION OF RELATIONS BETWEEN THE INTELLIGENTSIA AND THE AUTHORITIES OF UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE 1920s

Relevance. The article analyses topical issues of improving the working and leisure conditions of the old intelligentsia in the first half of the 1920s by the

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

Bolshevik regime in Ukraine in order to win them over to the side of the Bolsheviks and with the aim of ideological “re-education”. The relevance of the issues is confirmed not only by the fact that they are little-investigated, but also by the need to confirm the idea of using forcible methods and the real destruction of the old intelligentsia.

Research methodology. Culturological principles and methods are the methodological basis of the study. They make it possible to identify the issues of improving the working and leisure conditions of the old intelligentsia in the first half of the 1920s. The author managed to show the diversification of the views of the old intelligentsia concerning their attitude to the Soviet power of the Bolshevik regime in Ukraine. The authorities of the Soviet regime aimed at the ideological “re-education” of the bourgeois intelligentsia on the basis of the principles of Marxism-Leninism.

Results. The author has studied a lot of archive information and periodical editions of that time. The paper shows how the Soviet authorities tried to attract the old intelligentsia to their side by improving the material conditions of work and rest and providing advance training. The power structures of the Bolshevik regime forced the old intelligentsia to study their dogmatic ideology and tried to ideologically “re-educate” their representatives.

Novelty. Drawing on culturological principles and methods the author analyses the forms of improving the working and leisure conditions of the old Ukrainian intelligentsia, which the Bolshevik regime in Ukraine was forced to promote in order to attract them to their side as well as their gradual ideological “re-education” on Marxism principles.

The practical significance. The results of this study can be used for further research of the issues mentioned above as well as in the process of studying the courses of history and theory of Ukrainian culture.

Keywords: *Ukrainian culture, the old intelligentsia, the factors of diversification of relations between the intelligentsia and the authorities of Ukraine, the Soviet regime, ideological “re-education” of the intelligentsia.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що історіографічний аспект цієї тематики досить детально висвітлено автором у кількох оприлюднених ним до цього статей (1. Шейко, В. М. (2019). Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917–1921 рр.: історіографія за окремими сферами культури. Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації. Збірник наукових праць. Вип. 54, 135–149. Харків; 2. Шейко, В. М. (2019). Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917–1921 років: персоніфікована історіографія. Культура України. Серія: Культурологія. Збірник наукових праць. Вип. 64, 95–114. Міністерство культури України, Харківська державна академія культури. Харків; 3. Шейко, В. М. (2019). Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917–1921 рр.: галузева історіографія. Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації. Збірник наукових праць. Вип. 55, 26–44. Харків; 4. Шейко, В. М. (2019). Українізація та інтелігенція в часи Української

революції 1917–1921 рр.: історіографічний аспект. Культура України. Збірник наукових праць. Вип. 65, 18–34. Міністерство культури, молоді та спорту України, Харківська державна академія культури. Харків; 5. Шейко, В. М. (2019). Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917–1921 рр.: узагальнена історіографія. Культура України. Збірник наукових праць. Вип. 66, 9–29. Міністерство культури, молоді та спорту України, Харківська державна академія культури. Харків.

Історія і доля старої інтелігенції України, яка здобула освіту й виховання в умовах царату та буржуазного ладу в Україні, наповнені кривавими і повними трагедійних ситуацій сторінками. Адже буржуазна інтелігенція в першій половині 20-х рр. ХХ ст. перебувала в смертельно небезпечних умовах, які склалися в тенетах більшовицького режиму в Україні. З одного боку, радянсько-більшовицька влада була прямо зацікавлена в збереженні й залученні на свою сторону старої інтелігенції, від того залежала її доля, з іншого, — так звана класова ненависть радянської влади і її керманців до буржуазної інтелігенції та спроба її «перевиховання» на основі марксистських догматів призвели до повної ліквідації старої інтелігенції після насильницького її використання в інтересах так званих робітничо-селянської влади і диктатури пролетаріату.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, лідер більшовиків В. І. Ленін приділяв надзвичайну увагу справі боротьби за стару інтелігенцію заходам поліпшення її матеріального становища та умовам підвищення рівня їхніх науково-технічних знань. Радянський режим в Україні в листопаді 1921 р., наприклад, затверджує постанову «Про заходи до підвищення рівня інженерно-технічного знання в країні і до поліпшення умов життя інженерно-технічних працівників» (Про заходи до підвищення, 1921; ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 167, арк. 34). У постанові передбачалися пільгові умови товариствам інженерів і техніків для підвищення рівня їхніх знань, також намічені заходи щодо можливого поліпшення матеріальних і побутових умов життя інженерно-технічних робітників та їхніх сімей. Водночас вирішено урівняти інженерів і техніків, які входили в профспілки, у всіх правах з робочими та членами профспілки. До того ж, профспілковим органам доручалося розробити питання щодо застосування означених пільг до агрономів, лікарів та інших висококваліфікованих робітників.

У справі виконання цієї постанови важливу роль відіграло рішення президії Всеукраїнської ради народного господарства (ВУРНГ) у листопаді 1921 р. щодо створення спеціальної комісії з перегляду ставок спеціалістів з метою їх підвищення. Наркомат внутрішніх справ, зі свого боку, видав циркуляр про надання інженерам та технікам прав на володіння квартирою нарівні з робочими і на додаткову кімнату-кабінет. А у

січні 1922 р. відділ нормування праці Всеукраїнської центральної Ради професійних спілок (ВЦРПС) увів на підприємствах і закладах поза-категорійні ставки для додаткової оплати висококваліфікованих спеціалістів. Ставки спеціалістів мали піднятися до 150–275 руб. (Литвинова, 1972). Якщо ж врахувати, що чорноробочий заробляв 35 руб. в місяць, а кваліфікований — близько 100 руб., то необхідно визнати намічені ставки доволі високими (Федюкин, 1972). Слід зауважити, що скрутні умови, у яких перебувала на той час Україна, часто не давали змоги реалізувати намічені заходи з поліпшення матеріальних умов існування старої інтелігенції.

У вересні 1925 р. ЦК РКП(б) у постанові «Про роботу спеціалістів» був змушений також звернути особливу увагу на необхідність поліпшення умов побуту і роботи спеціалістів, підвищення рівня їхніх професійних знань (Ленин, 1979). Про необхідність виконання цієї постанови при УРНГ УРСР свідчить те, що було в 1925 р. намічене створення комісії з розробки заходів з поліпшення становища спеціалістів. До них мали увійти представники профспілок, Наркоматів праці і Робітничо-селянської інспекції (РСІ). Питання про гірничих інженерів, до речі, обговорене і на пленумі Центрального Бюро інженерно-технічних секцій (ЦБ ІТС) Союзу гірничоробочих. У проєкті постанови передбачалася можливість присвоєння звання гірничого інженера з гірничої спеціальності. Технікам із закінченою середньою гірничотехнічною освітою і 10-річним стажем роботи за умови цінності останнього теж надавалась можливість участі в процедурі присвоєння. Тоді ж, наприкінці 1925 р., між Всеукраїнським центром Союзу гірничоробочих з Головною профосвітою УРСР, з трестом Донвугілля і південстали укладено угоду щодо відкриття для штейгерів і гірничих техніків зі стажем не менше 5 років 2-х річних курсів при Катеринославському гірничому інституті. Їх слухачі після захисту проєкту мали право на отримання звання гірничих інженерів. Слухачі на час курсів звільнялися від роботи. Курси мали відкритися з 1 січня 1926 р., де передбачалося навчання 40 осіб («Професиональная хроника», 1925).

У процесі вирішення питань поліпшення матеріального становища спеціалістів важливу роль відіграла угода між Укрбюро ІТС Союзу гірничоробочих, з одного боку, і Донвугілля, — з іншого. Водночас оплата інженерно-технічного персоналу на підприємствах Донвугілля проводилася за новою системою. Мінімальна ставка за нижньою групою — 100 руб. і максимальна за вищою — 400 руб. Передбачалося подібну схему ставок запровадити і для спеціалістів інших трестів («Професиональная хроника», 1925).

На початку 20-х рр. XX ст. дещо зросли державні витрати на народну освіту. Так, якщо в 1922–1923 р. на народну освіту з держбюджету виділено 6288000 руб., то в 1924–1925 навчальному році — уже 19200000 руб., тобто розходи передбачалося збільшити більше ніж утричі. Однак, якщо врахувати всі витрати на народну освіту в середині 20-х рр. XX ст., то в сукупності вони дорівнювали 83% від довоєнних. Якщо ж враховувати різницю у вартості курсу рубля, то означені розходи на народну освіту становили лише 37% від довоєнних. Щоправда, ці витрати постійно зростали. Так, за держбюджетом середня ставка професора в 1922 р. дорівнювала 52 руб., а в 1923 — 81 руб. 70 коп., наприкінці 1924 р. — 112 руб.; учителі профобру — відповідно — 29 руб. 46 руб. і 63 руб.; соцвиху — 24, 38 і 50 руб. Оплата вчителю за місцевим бюджетом являла собою строку картину — від 17 руб. в Подільській губернії, 15 руб. 75 коп. — у Чернігівській і до 31 руб. 25 коп. — в Донецькій. Середня ж зарплата учителя по Україні була: у 1922 р. — 11 руб. 10 коп.; у 1923 р. — 26 руб. 95 коп.; у 1924 р. — 28 руб. 70 коп.; по селах — відповідно — 8 руб. 30 коп., 18 руб. і в 1924 р. — 22 руб. 45 коп. (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 107, арк. 261). У 1925 р. професор у середньому по Україні залежно від зони і групи отримував від 120–145 руб., в п'ятій зоні — до 170–200 руб. у Харкові, а викладач — відповідно — від 85–110 руб. до 120–145 руб (Народний учитель, 1925, 6 червня).

Були спроби більшовицької влади в Україні, яка розуміла важливість залучення на свою сторону старої інтелігенції, турботи й про пенсійне забезпечення учительства. Так, педагоги перших чотирьох груп трудової школи отримали право на пенсію з 1922 р. (Про надання чинності Кодексу Законів, 1922). Учителі ж першого ступеня сільських і міських шкіл та інші робітники освіти в селі отримали таке право з січня 1925 р. за постановою Центрального виконавчого комітету (ЦВК) і Раднаркому СРСР (СЗ ССРСР, 1925), порядок застосування якого в УРСР визначений постановою Раднаркому СРСР на початку 1926 р. (СЗ ССРСР, 1926). Положенням передбачалися також виплати пенсій сім'ї вчителя після його смерті. Учительська преса з радістю вітала цей документ, як і самі вчителі (Див., наприклад, газету «Народний учитель», 1925, 23 січня).

Попри значне підвищення заробітної плати, поліпшення житлових та правових умов інтелігенції України, становище її, особливо вчительства села, як матеріальне, так і політично-моральне, ще тривалий час залишалося складним і нетривким. Влада вимушено робила кроки з формального поліпшення положення інтелігенції, але фактичне становище старої інтелігенції України продовжувало бути катастрофічним.

Слід зауважити, що поряд з вимушеною турботою радянського режиму щодо матеріального стану інтелігенції, він, все ж таки, головною

метою вбачав залучення її на свою сторону, передусім, в ідеологічній галузі, тобто досягти ідеологічного її «перевиховання». Адже турбота влади щодо матеріального становища старої інтелігенції давала їй надію лише на поліпшення професійної співпраці з нею.

В означеному напрямку влада покладала серйозні надії на культурно-освітню, громадсько-політичну та профспілкову роботу. Нагадаємо, що питання зацікавлення буржуазної інтелігенції було доленосним для більшовицького режиму в Україні. Про це неодноразово зазначали урядові і партійні органи України та Росії. На це, зокрема, націлене рішення VIII з'їзду РКП(б) — у розділі про народну освіту, а також у резолюції «Про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі» (Резолюції і постанови з'їзду: восьмий з'їзд РКП(б), 1979). Про це також йшлося і у зверненні Наркомосу УРСР у 1920 р. до робітників культурного фронту; у циркулярі ЦК КП(б)У в травні 1921 р. до всіх партторганізацій «Про залучення і використання спеціалістів» та ін. (Известия ЦК КП(б)У, 1921, №1). У цих та інших радянсько-партійних документах містився заклик до старої інтелігенції взяти активну участь у поновленні та будівництві народного господарства, нової культури. Водночас підкреслювалася важливість в означеному процесі культурно-освітнього аспекту (ЦДАГО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 937, арк. 197).

Однак складність політичної ситуації в Україні, введення НЕПу, голод, епідемії, які охопили республіку на початку 20-х рр. ХХ ст., негативно віддзеркалилися на настроях різних груп інтелігенції і самого процесу культурно-освітньої роботи. Остання змогла розгорнутися лише на початку 20-х рр. ХХ ст., коли дещо стабілізувалося політичне становище, встановився більшовицький режим в Україні, поліпшилася матеріальна база загалом і в галузі культури зокрема, розпочалася вимушена з різних причин ділова професійна співпраця інтелігенції з радянським режимом.

«Систематична культурно-освітня робота Наркомосу, — підкреслювалося у звіті Наркомату освіти УРСР за 1924–1925 роки, — розпочалася тільки у 1920 році, після остаточного закріплення радянської влади... 1920–1923 роки були для освіти УРСР важким періодом боротьби за існування» (ЦДАГО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 2, арк. 7, 8). Це було зрозумілим, адже, як підкреслювалося на п'ятій конференції КП(б)У в листопаді 1920 р.: «... господарський розпад ніде не досягав такого величезного розмаху, як в Україні, що явилось тут наслідком нечувано частой зміни влад, надзвичайної жорстокості громадянської війни і багатьох інших чинників» (Коммунистическая партия Украины в резолюциях..., 1976, с. 102).

Значення політико-виховної, культурно-освітньої роботи серед інтелігенції та за її участі особливо зросло після завершення громадян-

ської війни. Так, Раднарком і ВУЦВК УРСР у зв'язку з величезними матеріальними труднощами у сфері культури постановами від 19 жовтня 1921 р. і від 22 вересня 1924 р. та іншими передбачали одноразові грошові збори на потреби культурно-освітньої справи (Збір законів і розпоряджень, 1921; Про порядок переведення, 1924). У директивах пленуму ЦК КП(б)У з національного питання наголошувалося, що українська контрреволюція, яка зазнала поразки у відкритому бою з пролетаріатом і сільською біднотою України, начебто прагнула оволодіти культурним життям республіки (Известия ЦК КП(б)У, 1922, №12). Насправді стара інтелігенція не була однорідною і її різні верстви реагували на нову владу по-різному. Щоправда, частина її дійсно відверто ворогувала з більшовицьким режимом в Україні, але основна маса інтелігенції дотримувала очікувальної позиції, не визнавала радянську владу і була змушена співпрацювати з нею, сподіваючись на її тимчасовість. З іншого боку, з метою виживання і у зв'язку із захопленістю своєю професією основна маса змушена була працювати за будь-якої влади, яких за роки громадянської війни змінилося більше чотирнадцяти. Тому ділову співпрацю старої інтелігенції з радянським режимом, який здобув остаточну перемогу на 1920 р., не слід уважати заслугою цього режиму.

Участь старої інтелігенції в культурно-освітній роботі в ті роки теж не слід оцінювати як заслугу нової влади. Адже цією роботою, яка до революції, зазвичай, називалась «позашкільною роботою», основна маса старої інтелігенції захоплювалася і займалася протягом усієї історії свого існування. На той час вона велася, головним чином, через профспілки і секції наукових робітників (СНР), які входили в Союз робітників освіти і культури (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 29, арк. 2). Окрім того, культурно-освітня робота СНР проводилася і в будинках робітників освіти та мистецтва, будинках і куточках учених (Ніколаєнко, 1965).

Про важливість на той час роботи інтелігенції у складі СНР свідчить і той факт, що ЦК РКП(б) у листопаді 1923 р. зобов'язав усіх комуністів — наукових робітників ЗВО долучитися до складу місцевих СНР і організувати комуністичні фракції при них (Справочник партійного работника, 1924).

Слід підкреслити, що партійно-урядові структури більшовицького режиму в Україні прагнули за допомогою політико-освітньої роботи серед старої інтелігенції, залучення її до активної культурно-освітньої роботи та створення для неї кращих матеріально-правових умов роботи і відпочинку досягти не лише посилення ділової співпраці зі старою інтелігенцією, а й її ідеологічного «перевиховання» на основі догм марксизму-ленінізму. Про спробу конкретизації та реалізації подібних надій і прагнень свідчить, наприклад, циркуляр ЦК КП(б)У від 7 лютого

1923 р. «Про підняття політрівня учительства і про посилення Союзу Робос» (О подняттии политуровня учительства, 1923). Подібні постанови стосувалися всіх представників різних верств інтелігенції, які входили в Союз робітників освіти, зокрема науковців, яких лише в складі Харківської СНР налічувалося станом на листопад 1925 р. 715 осіб (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 3, од. зб. 18, арк. 7, 8).

До того ж, у 1923 р. на місцях розпочалась робота з організації, переважно при будинках робітників освіти та будинках учених, гуртків і курсів політграмоти (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 54, 55, 57). Подібні гуртки створені і при Наркомосі УРСР, Держвидавництві, Суспільній бібліотеці, у мережі ЗВО та інших закладах і організаціях, де працювала інтелігенція, передусім наукова (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82, арк. 383, 384).

Зауважимо, що курси і гуртки політграмоти функціонували під орудою і за безпосередньої участі партійних осередків, зокрема агітаторів губкомів партії та студентів Всеукраїнського комуністичного університету ім. Артема (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 54, 55). Усе це, на думку керманічів більшовицького режиму в Україні, мало позитивно вплинути на фактори диверсифікації настроїв старої інтелігенції і наблизити її до ідеології і практики побудови нового суспільства радянською владою.

Водночас цьому владні структури приділяли особливу увагу роботі з Всеукраїнською Академією наук (ВУАН), яка стала центральним науковим закладом республіки (Патон, 1967). Колектив ВУАН, безумовно, ніяк не міг ухилитися від участі в політико-освітній роботі, яка нав'язувалася партійно-державними інституціями. І, як свідчать матеріали досліджень роботи ВУАН Наркоматом робітничо-селянської інспекції, у ній начебто розпочалась систематична робота гуртків марксизму й політичних знань.

Владні структури радянського режиму, добре розуміючи неможливість їх подальшого існування без старої інтелігенції, вживали будь-яких можливих заходів щодо залучення її на свою сторону та «перевиховання» на засадах ортодоксальних догм марксизму-ленінізму. З цією метою серед інтелігенції, особливо її провідної верстви — науковців, виконувалась активна громадсько-політична робота, зокрема через систему семінарів. У 1924 і 1925 рр., наприклад, членами таких семінарів прочитаний цикл лекцій на теми «В. І. Ленін як критик реакційної буржуазної філософії», «Про характер зв'язку між базисом і надбудовою» та ін. На цих семінарах нав'язувалося, зокрема, і вивчення питань критики буржуазної філософії (ЦДАГО України, ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 13-зв., 119).

Отже, більшовицький режим в Україні прагнув через гуртки і курси марксизму, політграмоти, філософські та інші семінари вплинути на світогляд інтелігенції, наблизити її до ідеології комуністичної партії і політики радянської влади. І слід визнати, що владній партійно-урядовій верхівці вдалося дещо активізувати частину старої інтелігенції в її вимушеній згоді на ділову, професійну співпрацю з новою владою. Однак щодо фактичного визнання догматів комунізму основною масою старої інтелігенції не могло на той час йтися.

В означеному контексті влада надавала важливого значення таким політико-масовим заходам, як святкування річниць Жовтневого перевороту, ленінських днів тощо. На них запрошували відомих представників інтелігенції, учених, провідні партійні і державні діячі УРСР. На подібні «свята» окремим науковцям доручали прочитати доповіді на тему: «Ленін як філософ», «Ленін як економіст», «1905 рік в Україні» та ін. (ЦДАГО України, ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 73-зв., 77).

Більше того, владні структури більшовицького режиму почали доручати окремим науковим установам України проводити політико-освітню та культурно-масову роботу як серед інтелігенції, так і серед населення, що, на думку влади, мало сприяти ідеологічному перевихованню інтелігенції та активізації її участі в громадському житті республіки. Саме таке доручення на той час отримали і співробітники ВУАН.

Так, лише за квітень-листопад 1924 р., за рознарядкою партійно-радянських органів, учені ВУАН в межах Києва і губернії організували та провели 6 клубних, 4 літературних вечори і 3 вечори книги. На літературних вечорах, наприклад, виступали представники різних верств інтелігенції — як учені ВУАН і професура Київської консерваторії, так і вчені та представники літературних об'єднань «Плуг», «Гарт» і «Ланка». На такі заходи партійно-радянські керманічі залучали не лише інтелігенцію, але й широкі кола населення. Слід зазначити, що тільки 3 таких вечори зібрали близько 1000 учасників.

Про деяке підвищення соціальної активності інтелігенції і, передусім, — науковців, свідчить і те, що колектив ВУАН при жебрацькому кошторисі і під тиском владних структур узяв у 1924 р. матеріальне і культурне шефство: над 1-м загonom піонерів із закріпленням для цього відповідальних учених; над одним із дитячих будинків і, нарешті, разом з губкомом Союзу Робосу, — над будинком Червоної армії Києва. І це шефство здійснювалося до середини 20-х рр. ХХ ст. (ЦДАГО України, ф. 539, оп. 1, од. зб. 1425, арк. 71-зв., 77-зв.). Якщо ж врахувати, що в 1921–1925 рр. вчені ВУАН через засади політико-виховної і культурно-масової роботи змушені були брати участь у роботі осередків МОДРу, Доброхіму, товариства «Друзі дітей», допомоги безробітним та ін., то

можна погодитися з думкою, що частина інтелігенції, зокрема наукової, дещо активізувала свою участь у громадсько-політичній і особливо — культурно-масовій роботі як серед самої інтелігенції, так і серед населення в означений період (ЦДАГО України, ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 71-зв.).

Отже, науковці ВУАН під тиском більшовицького режиму вимушені були долучитися до масово-політичної і культурно-освітньої роботи серед як інтелігенції, так і населення. Така робота СНР у республіці реалізувалася в трьох напрямках: по-перше, — серед членів СНР, де передбачала ознайомлення з основами політичного і господарчого будівництва тих років та активізацію культурно-освітньої роботи через мережу клубів, бібліотек, будинків учених тощо; по-друге, — робота серед членів Союзу Робосу особливо серед її наймасовішої верстви — учительства. Вона здійснювалася, переважно, в науково-популярних формах лекційної пропаганди. І, нарешті, активізувалася діяльність учених серед широких мас трудящих і червоноармійців. Останнє проводилося в межах таких суспільних кампаній, як «Неділя електрифікації», «Міського благоустрою», «Тижня повітряного флоту» та ін. (ЦДАГО України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 1187, арк. 83.).

Культурно-освітня і політико-масова робота вчених УРСР велась СНР разом із культвідділами губробосів. За ініціативи Київської СНР, наприклад, організовано курси-конференції з питань методики екскурсивної роботи, зокрема для вчителів і культурно-освітніх робітників, які повинні були здійснювати керівництво екскурсійною справою в шкільних і позашкільних закладах (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 126-зв.).

З іншого боку, СНР брала участь у роботі з організації екскурсій для членів Союзу Робосу при будинках робітників освіти. Вони розробляли плани екскурсій для трудящих. Подібні напрями особливо чітко проявилися в діяльності Харківської СНР (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 102).

Агітаційно-пропагандистську роботу, передусім, наукової інтелігенції пошквалила і участь її в організації доповідей та лекцій з різних питань науково-теоретичного і практичного спрямування. Так, лише за друге півріччя 1925 р. Київська СНР, наприклад, у відповідь на заявки рекомендувала 57 лекторів.

Представники інтелігенції, особливо наукові робітники, активізували культурно-освітню роботу через культурно-освітні комісії при бюро СНР. Така комісія при Харківській СНР, наприклад, провела за період з листопада 1923 р. по травень 1924 р. значну культурно-освітню роботу, особливо в справі культгшефства над Червоною армією. За означений

період 12-ма видатними вченими прочитано по 24 лекції по актуальній тематиці. До того ж, комісія закріпила 3-х учених для постійної культурно-масової роботи серед червоноармійців, які наприклад, організували допомогу червоноармійцям у їхній самоосвіті. Загальне керівництво клубною роботою, координацію її між військовими частинами губернії здійснював спеціальний представник Харківської СНР, котрий був членом шефської комісії при губвідділі Робосу (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 102, 111). Отже, представники наукової інтелігенції брали участь і в шефських комісіях, які діяли при губвідділах Союзу Робосу (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 126-зв.).

Культурно-освітня комісія Харківського бюро СНР, наприклад, надавала допомогу і населенню периферійної зони, за якою було закріплено 7 учених у ролі доповідачів та лекторів. Вони брали активну участь і в обслуговуванні сільбудів, у яких за період з листопада 1924 р. по травень 1925 р. прочитано 9 доповідей та лекцій (у Золочеві, Чугуєві, Охтирці та ін.). Водночас тематика була найрізноманітнішою – від історико-революційної до спеціально-медичної. Для робочих мас читалися лекції переважно з питань науки і техніки, а для працівників села – агрономії (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 102, 111).

Отже, наукова інтелігенція в першій половині 20-х рр. ХХ ст. активізувала свою культурно-масову і частково агітаційно-пропагандистську роботу з членами Союзу Робосу. Однак ця робота значно активізувалася з другої половини першого п'ятиріччя 20-х рр. ХХ ст., коли почали функціонувати будинки вчених.

Так, за положенням одного з найстаріших – Одеського будинку вчених, затвердженого в 1924 р., основним його завданням було об'єднання робітників науки і мистецтв у результаті організації в їхньому середовищі суспільно-політичної і культурно-масової роботи. Водночас вона мусила вестися серед якомога ширших мас населення і, передусім, – освітянських. Будинок учених мав на меті й поширення та популяризацію наукових і науково-технічних знань серед трудящих.

Слід зауважити, що будинки вчених стали центрами, де зосереджувалася вся культурно-масова, суспільно-політична і громадсько-пропагандистська робота вчених. У них працювали, зазвичай, читальні зали, бібліотека, медпункти, їдальні, проводилися всі збори наукової інтелігенції, наукові конференції, обговорення найважливіших питань науки і техніки. Будинки вчених сприяли об'єднанню й згуртуванню представників різних галузей знань. При будинках вчених функціонували найавторитетніші комісії та асоціації вчених.

Одеський будинок учених, наприклад, формально відкрито ще 1923 р. Однак його діяльність розпочалася після серії спеціально-організованих музично-літературних вечорів і більше 20 доповідей з різних

питань науки та суспільно-політичної думки. Означені та кілька інших заходів сприяли об'єднанню значної частини наукових і літературно-художніх представників Одеського будинку вчених, що, водночас, сприяло підготовці до відкриття пролетарського університету (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 29, 33).

У 1924 р. Одеський будинок учених, під тиском рішень партійно-урядових структур більшовицької влади, здійснював організацію гуртків марксизму-ленінізму, методології і методики викладання, вивчення української та іноземної мови тощо. Водночас ставилося завдання залучення в гуртки марксизму-ленінізму не лише вчених, але й випускників ЗВО (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 23, 33).

Слід зазначити, що культурно-освітню і науково-освітню роботу серед населення представники інтелігенції вели постійно й систематично ще задовго до приходу радянського режиму, а за роки його існування лише продовжували її. Так, на той час значну лекційну роботу вели, наприклад, наукова і художня інтелігенція через спеціальне лекторське бюро, яке функціонувало при Одеському будинку вчених. У цьому контексті проводилися диспути і дискусії, так звані вечори інформації, переважувала суспільно-політична і літературно-художня тематика. Лише в 1924 р. членами Одеського будинку вчених прочитано близько 84 лекцій, які охопили майже всі галузі знань (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 29, 33).

Одеський будинок учених вів тогочас значну культурно-освітню роботу і серед працівників освіти. Так, у тому ж 1924 р. наукові робітники прочитали кілька лекцій у будинку освіти Одеси. Їхня тематика охопила питання науки, мистецтва, освіти, медицини тощо. Окрім того, будинок учених і будинок освіти організували декілька літературно-художніх вечорів, кошти за які передано на потреби вирішення питань лікбезу й учителів. Наукова інтелігенція Одеси внесла свій внесок і в активізацію культурно-масової роботи серед червоноармійців. Особливо поширеними були лекції з різноманітною науково-популярною тематикою (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 34, 35-зв.).

Найпозитивнішими, з точки зору владних партійно-державних структур, була робота інтелігенції з підготовки і відкриття суспільного пролетарського університету. Влада вважала цей факт важливим кроком «в єднанні науки і праці». Цикл суспільних наук мав охоплювати: історію революційного руху, релігії, держави і права, біолого-медичний, літературний і аспект мистецтва (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 41, 42, 45, 51).

І вже в 1925 р., як свідчить у своєму звіті Агітпроп Одеського губкому партії, в Одесі за ініціативи наукової інтелігенції відкрито

пролетарський університет. У ньому функціонувало 8 факультетів, на яких навчалось 1600 осіб, виключно робітників. «Лекції, – підкреслював Агітпроп, – читатимуться професурою безкоштовно» (ЦДАГО України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 1268, арк. 33, 39, 40).

Із часом будинки вчених відкриваються і в інших містах республіки. Так, на засіданні Раднаркому УРСР від 21 жовтня 1925 р. затверджено постанову про відкриття будинку вчених у Києві. Із цією метою виділено на бюджет Всеукраїнського комітету сприяння вченим 11000 руб. на 1925–1926 фінансовий рік (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 209, арк. 2).

Значну культурно-освітню роботу проводили вчені і через бібліотечну мережу. Цьому, до речі, сприяло і кількісне зростання бібліотек. Так, фонди Всеукраїнської бібліотеки при ВУАН виросли з 600–700 томів в 1918 р. до 1131124 на початок 1925 р. До того ж, при СНР функціонували і свої бібліотеки. Бібліотека СНР Києва, наприклад, збільшила свої фонди з 222 томів у 1924 р. до 1150 на початок 1925 р. Показово, що Всеукраїнська бібліотека взяла шефство над бібліотекою Київської СНР (ЦДАГО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 196, арк. 126-зв; ЦДАГО України, ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 179, 657-зв.).

І, як відзначали, доволі самокритично й справедливо, керманічі партійно-радянського режиму в Україні тих часів, поряд із культурно-освітньою роботою інтелігенція хоча і вела, але надто кволо та неохоче і політико-виховну роботу, яка, на їхню думку, була все ще слабо пов'язана з комуністичною політичною тематикою і мала форму культурництва. Це стосувалося і культурно-освітньої діяльності ВУАН, про що теж зазначали владні структури. Про це, зокрема, свідчать і матеріали огляду Наркоматом робітничо-селянської інспекції УРСР діяльності ВУАН за 1923-1924 р. (ЦДАГО України, ф. 539, оп. 1, од. зб. 1425, арк. 143).

Аналіз означених матеріалів надає підстав стверджувати, що основна маса наукової інтелігенції в 1921–1925 р., хоча і змушена була погодитися з фактом Жовтневого перевороту як здійсненим явищем, все ж таки не розуміла політики і практики більшовицького режиму в Україні або не погоджувалася з ним. Вона з різних причин продовжувала ділову, професійну співпрацю з радянською владою, але в основній своїй масі не визнавала марксистських догматів, комуністичної ідеї побудови нового суспільства тощо.

Отже, основна частина наукової інтелігенції в першій половині 20-х рр. ХХ ст. продовжувала свою звичайну культурно-освітню роботу і вимушено, як правило, тою чи іншою мірою, брала участь у суспільно-політичній роботі. До того ж, невіра інтелігенції в довгостроковість радянського режиму з початку 1921 р. доповнилася пожвавленням антирадянських настроїв у зв'язку з новою економічною політикою.

У звіті ЦК Ради профспілок робітників освіти V Всесоюзному з'їзду профспілок (лютий 1925 р.) підкреслювалося, що на початку 20-х рр. XX ст. значна частина наукової інтелігенції була інертною, байдужою масою, а серед найкваліфікованіших спеціалістів владі довелося долати різко виражений ухил аполітичності або навіть ворожнечі щодо радянської влади, її ідеології та її практики. Окрім того, посилення дрібнобуржуазної ідеології у зв'язку з початком НЕПу охопило і значну кількість політично мінливих представників інтелігенції (Професіональний союз работников просвещения СССР, 1925).

Керманічі радянсько-більшовицького режиму в Україні, зі свого боку, приховуючи прикру для них ситуацію політичного неприйняття або показового нейтралітету в ставленні основної маси старої інтелігенції до режиму, декларували, начебто лояльне ставлення інтелігенції до влади. Більше того, влада примушувала представників інтелігенції показово демонструвати «прихильність» або навіть «відданість» новій владі. Про це свідчать численні заяви, начебто, про «вірність» і симпатії інтелігенції до партійно-радянських структур та їх політики практики побудови нового суспільства. Особливо ці процеси активізувалися в середині першої половини 20-х рр. XX ст. Так, наприклад, на I Всеукраїнському з'їзді наукових робітників (лютий 1925 р.) пролунали численні заяви представників наукової інтелігенції щодо симпатії до нової влади (Лобода, 1925).

Слід зауважити, що більшовицький режим в Україні особливе значення надавав залученню наймасовішої верстви старої інтелігенції — учительства. Водночас ставилося завдання її ідеологічного «перевиховання» на основі марксистських догматів та підвищення професійного рівня. І все це мало зумовити те, що вчительство повинно було стати своєрідним провідником радянської влади серед широких мас трудящих. Так, ЦК РКП(б) у листі «Про роботу серед робітників освіти», який було направлено у вересні 1921 р. всім комітетам партії, зокрема й КП(б)У, зазначалося, що перед союзом робітників освіти постає першочергове завдання із залучення широких мас його членів до будівництва справи освіти в республіці. «Необхідною умовою успішності цієї роботи, — наголошував ЦК РКП(б), — є одночасна і паралельна з нею робота серед самих робітників освіти щодо підняття їхньої суспільно-політичної свідомості, професійно-педагогічної підготовки, упорядкування та поліпшення їхньої праці і матеріальних умов, залучення у спілку усіх поголовно робітників освіти. Ці завдання можуть бути здійснені лише за наявності достатньої уваги до нього з боку парторганізацій, лише за умови активної, відповідально-партійної участі в ньому комуністів» (Ленин, 1979).

Зазначимо, що на початку 20-х рр. ХХ ст. основна маса вчителів не визнавала радянський режим, уважала його тимчасовим і вимушена була вести професійну співпрацю як вона це робила з більш як десятком влад-попередниць. Саме тому керівники більшовицького режиму в Україні на початку 20-х рр. ХХ ст. і ставили завдання ідеологічного завоювання вчителів, яке в значній своїй частині не лише не визнавало нову владу, а й часто брало участь в активному противі їй.

Саме тому керівники прагнули вжити дієвих заходів з приборкання і завоювання симпатій вчителів. На це, наприклад, спрямовані постанови Наркомосу УРСР «Про мобілізацію професорів і учителів» (травень 1920 р.) (Постанова Народного комісаріату освіти УСРР, 1979), декрет Раднаркому УРСР від 13 лютого 1921 р. «Про шкільну повинність робітників соціального виховання» (Про шкільну повинність робітників соціального виховання, 1921). У декреті, до речі, передбачалися заходи з політичної перепідготовки вчителів. Наркомосу УРСР пропонувалося протягом трьох років здійснити політичну перепідготовку через спеціальну систему всіх робітників соціального виховання. Для цього передбачалося, передусім, створити умови і закріпити матеріальну базу шкільного будівництва. Однак, як підкреслювалося у звіті ЦК Союзу Всеробос V Всесоюзному з'їзду профспілок (за 1922–1924 рр.), умови для вирішення цього завдання склалися лише в другій половині першого п'ятиріччя 20-х рр. ХХ ст. Про це, зокрема, свідчать і матеріали звіту Наркомосу УРСР за 1924–1926 рр.: «... 1920–1923 роки були для освіти УРСР важким періодом боротьби за існування. Наша школа не знала за цей період ніякого бюджету, вона ледь-ледь трималася на пайках і підлягала усім наслідкам громадянської війни, бандитизму і нечуваного неврожаю» (ЦДАГО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 2, арк. 7, 8).

У рішенні цього питання більшовицький режим в Україні, як і в інших регіонах, покладався, передусім, на одну зі статей В. І. Леніна — «Сторінки зі щоденника» (січень 1923 р.), у якій містився заклик до підвищення політичного й педагогічного рівня, поліпшення матеріального становища старого вчителівства, яке повинно було, на його думку, стати опорою радянського ладу, особливо в селі. «Народний учитель, — зазначав В. І. Ленін, — повинен у нас бути поставлений на таку висоту, на якій він ніколи не стояв, і не стоїть, і не може стояти в буржуазному суспільстві» (Ленін, 1974, с. 348). І стаття дійсно позитивно вплинула на роботу партійно-радянського апарату з вчителівством.

Так, наприклад, 10 січня 1923 р. у радіограмі відділом народної освіти Наркомосу УРСР запропоновано розповсюдити «Сторінки зі щоденника» В. І. Леніна і розробити конкретні заходи з виконання вказівок, які містилися в статті (Культурная жизнь в СССР, 1975). Тоді ж відділ

агітації та пропаганди ЦК більшовицької партії розіслав на місця тези «Партробота серед масового учительства», у яких ставилися завдання з реалізації означених ідей щодо роботи з учительством (Ленін, 1974).

Аналогічні заходи задіяно й в Україні. Уже 12 січня 1923 р. на засіданні Агітпропу ЦК КП(б)У заслухано доповідь Південбюро Всербосу «Найближчі завдання Союзу по поліпшенню комуністичного виховання серед масового учительства». У ній проаналізовано політичну диференціацію вчителів, які за п'ять років революції у своїй більшості дотримували позиції пасивної співпраці з нею. У доповіді, зокрема, підкреслювалося, що на початок 1923 р. вчительство в політичному аспекті поділялося на три групи:

- невелика частина, яка свідомо визнала радянську владу;
- основна маса, що була інертною і готова служити радянській владі, але цьому заважали, на думку доповідача, її політична нетривкість та політична неграмотність;
- і невелика група – явно ворожа радянській владі (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 86, арк. 5).

До того ж, 13 січня 1923 р. цю доповідь заслухали на засіданні Оргбюро ЦК КП(б)У і на її підставі прийняли циркуляр ЦК КП(б)У від 7 лютого 1923 р. «Про підвищення політичного рівня учительства і про посилення Союзу Робосу». Циркуляр розіслано на місця і надруковано в центральній пресі (О поднятти политуровня учительства, 1923).

Як у циркулярі, так і в постанові Агітпропу передбачалися заходи з реалізації вказівок В. І. Леніна про вчительство. У документах зазначалося про значне, начебто, тяжіння широких мас учительства до оволодіння політзнаннями. Водночас відзначалося, що відразу охопити все вчительство курсами навчання не було можливості. Саме тому запланована кампанія з підвищення політичного і професійного рівня учителів мусила здійснюватися навесні-восени 1923 р. ЦК КП(б)У планував виділення коштів для забезпечення кампанії літературою (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 66, арк. 5, 10, 29, 31). До того ж, Агітпром ЦК КП(б)У розробив і розіслав на місця циркуляр з обліку політичних знань після проведення кампанії. Облік передбачалося проводити в так званому «товариському» оточенні, щоб не виникла думка щодо якогось іспиту або «чистки». І все ж таки, на практиці часто мали місце подібні явища. З метою їх ліквідації ЦК КП(б)У і Південбюро Всербосу запланували заходи, які викладено і розіслано на місця у відповідному циркулярі (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 51, 53; од. зб. 66, арк. 43, 49). Для перевірки і підбиття підсумків політперепідготовки учителів у Харкові, наприклад, створювалася центральна комісія. До її складу увійшли представники ЦК КП(б)У, Наркомосу УРСР і Південбюро Всербосу.

З метою допомоги кампанії Південбюро Всеробосу з Агітпропом ЦК КП(б)У розіслало на місця спеціальну літературу — на понад 2000 руб. золотом. Загальний тираж її становив майже 7000 книг політичного спрямування (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 51, 52, 53). Ці ж органи за допомогою Наркомосу УРСР розробили і розіслали на місця єдину програму і рекомендації з підбору політичної літератури для політкампанії серед учителів (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 21-зв.).

З метою підвищення ефективності політкампанії Південбюро Всеробосу здійснило дослідження серед учителів для виявлення відсотка політграмотності, а також партійних кадрів, які могли взяти участь у кампанії (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 61, арк. 37; Курсы политической грамотности, 1923). Зрештою з'ясувалося, що в Київському губвідділі народної освіти, наприклад, на 20 січня 1923 р. налічувалося: політнеграмотних у місті — 80%, селі — 95%; напівграмотних — відповідно 20% і 5%; комуністів, які могли стати лекторами на курсах і в гуртках — у Києві 133 особи, у повітах — 130 осіб. У лютому-березні ці питання обговорені на засіданнях комісій Агітпропу Київського губкому партії, комуністичної фракції Київського губуправління Союзу Робосу разом із заввідділами народної освіти і представниками Агітпропу ЦК КП(б)У. Саме на таких засіданнях і затверджено план політосвітроботи серед учителів (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 66, арк. 37, 43, 44.).

І як наслідок реалізації запропонованих заходів, у Києві почали функціонувати 14 гуртків політграмоти, у повітах — 3-тижневі курси, а у волостях — 3-денні конференції, на яких заслуховувалися звіти про роботу сільських гуртків політграмоти. Для організації і керівництва кампанії створено спеціальну комісію з представників партійних, радянських і профспілкових органів. На курсах і в гуртках політичні дисципліни, зазвичай, читалися представниками партійних організацій. Подібна робота велась і в інших губерніях республіки (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 54).

Помітне значення в кампанії, яка розпочалася, мали будинки освіти, яких у 1923 р. налічувалося в республіці 36. Вони поступово ставали центрами, у яких учителі, за задумом влади, через систему курсів, гуртків, лекцій мали оволодіти догматами марксизму-ленінізму та підвищити свій педагогічний рівень. Так, у Київському, Харківському будинках освіти найчисленнішими були гуртки політграмоти, марксизму і педагогіки, провадилася активна лекційна робота. У Харківському будинку освіти, наприклад, лише за листопад-грудень 1923 р. прочитано на суспільно-політичну і педагогічну тематику 36 лекцій (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 22, 57; од. зб. 82 а, арк. 376).

За ініціативи ЦК КП(б)У, Наркомосу і Південбюро Всеробосу, за підтримки освітянських представників кампанія з «перевиховання» учительства дореволюційної школи, як стверджували партійно-радянські керманічі більшовицької влади в Україні, начебто, переросла у всеукраїнську (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82 а, арк. 384, 385). І наприкінці 1923 р. влада надто оптимістично проаналізувала перші підсумки кампанії за губерніями. Так, у Харківській губернії перевірка показала, що політкампанія, яка відбувалась з січня по жовтень 1923 р., охопила, начебто, майже все учительство. Із 3516 учителів, які проходили своєрідну атестацію, 91,8%, за їх даними, успішно оволоділи основами політмінімуму, а 11,3% (368 осіб) могли бути допущеними для подальшої політроботи з учительством. Подібні результати були показовими, за звітами владних структур, для Донецької і других губерній республіки (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82 а, арк. 384, 385; од. зб. 77, арк. 39, 102, 104).

Як відомо, кампанія ідейно-політичного «перевиховання» учительства доповнювалася професійною перепідготовкою. Так, в УРСР з січня по липень 1923 р., наприклад, діяли 38 курсів і шкіл, на яких пройшли підвищення кваліфікації та політграмоти близько 10244 робітники освіти (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60 а, арк. 58, 60, 63). Перепідготовка, до речі, проводилася і за допомогою відрядження вчителів на навчання в середні спеціальні та вищі навчальні заклади. Так, лише Донецька губернія в 1923 р. відрядила у ЗВО 109 учителів, а Харківська — 209 у ЗВО і 48 у технікуми та школу профруху (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 77, т. 3, арк. 99, 102, 104; од. зб. 82 а, арк. 391).

Під час, так званого, ідеологічного перевиховання старого учительства, на думку влади, мали відіграти певну роль і різноманітні конкурси на кращого вчителя. Так, наприклад, подібний конкурс організовано газетою «Правда». Серед тих, хто отримав таку премію, були і представники вчительства України (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60 а, арк. 59).

Певну роль у підготовці і проведенні кампанії щодо залучення радянською владою учительства зіграли рішення XII з'їзду РКП(б), який відбувся в квітні 1923 р. У них, зокрема, підкреслювалася необхідність «неухильно продовжувати і посилювати роботу, яка розпочалася, з покращення матеріального становища учительства, посилення ідейних і організаційних зв'язків його з радянсько-партійною громадськістю» (Дванадцятий з'їзд РКП(б), 1929, с. 438).

Щоправда, означена кампанія мала деякі позитивні результати, особливо щодо підвищення кваліфікації учительства, і помітно відбилася на трансформації свідомості учителів під настирливим тиском

спроб влади ідеологічно їх «перевиховати» на догмах марксизму-ленінізму. Водночас влада в цьому випадку видавала бажане за дійсне, що віддзеркалилося і на вимушених «визнаннях у вірності» партії і уряду окремими представниками старої інтелігенції. Самі ж рішення таких форумів інтелігенції затверджувались, зрозуміло, під тиском і диктатом радянського режиму в Україні. Так було, наприклад, і на Всеукраїнській нараді робітників освіти, яка проходила в жовтні 1923 р., у резолюції якої підкреслювалося, що «проведена кампанія політосвіти на фоні загального укріплення радянських республік безумовно виявила і посилила зсув робітників освіти у бік радянської влади. Цей зсув взагалі і в цілому можна характеризувати, як засвоєння елементів марксизму і безперервне зростання інтересу до марксистського світогляду, а також пробудження політичної активності освітянських мас» (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 69, арк. 78).

З іншого боку, керманічі радянсько-більшовицького режиму в Україні обнадійливо тішили себе думкою, що в їхніх лавах зникла недовіра до вчителів і належним чином, начебто, визнавалась роль учительства в суспільстві. Водночас вони як підтвердження своїх висновків наводили факти того, що населення дедалі активніше віддавало свої голоси на виборах у Ради вчителям, а селянство, начебто, у більшості випадків вважало свого вчителя комуністом (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82 а, арк. 385). Але, по-перше, вибори до Рад відбувались, як відомо, під «пильним оком» більшовицького режиму і за його рознарядкою, а по-друге, учителі, особливо в селі, часто з давніх часів і задовго до радянської влади з повагою ставилися до свого вчителя.

Владні структури прагнули розпочати не лише всеукраїнську кампанію з ідеологічного «перевиховання» учительства, а й зробити її систематичним процесом щодо оволодіння вчителями догмами марксизму-ленінізму та марксистською педагогікою. Водночас важлива роль надавалася зверненню ЦК РКП(б) до усіх обласних бюро, губкомів партії, ЦК національних компартій «Про роботу серед сільського учительства» (березень 1924 р.). У ньому вказувалося на необхідність посилення уваги партійних організацій до сільського учительства з метою систематичного і широкого залучення його до усіх видів соціально-культурної роботи на селі («Известия ЦК РКП(б)», 1924, №4, с. 153). Тоді ж ЦК КП(б)У розіслав парторганізаціям циркулярного листа про важливість продовження роботи з учительством (Бакуменко, Ясницький, 1965). Питання залучення учительства як наймасовішого і найвпливовішого прошарок інтелігенції було настільки важливим, що радянсько-партійна верхівка тримала його постійно у полі зору. Так, на необхідність активізації роботи з учительством і роботи самого учительства з сільським населенням

змушений був акцентувати на своїх засіданнях та в рішеннях і XIII з'їзд РКП(б) (Тринадцятий з'їзд РКП(б), 1979).

І як результат подібної уваги й роботи, у республіці значно розширилася мережа гуртків та курсів з поглибленого вивчення марксистської ідеології і професійної перепідготовки вчителів, особливо на місцях. Так, лише за серпень-вересень 1925 р. в Роменському окрузі Київської губернії пройшли навчання до 300 учителів. Лекції читалися партійними працівниками, професурою київських ЗВО. Навчальний цикл складався із суспільно-політичних і педагогічних дисциплін. Ті, що пройшли навчання, за твердженням місцевих влад, активізували свою участь у громадсько-політичному житті округу (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 162, арк. 10, 11, 18).

Слід визнати, що гуртки і курси так званого поглибленого вивчення марксизму та педагогіки діяли і при Харківському будинку освіти й численних червоних кутках губернії в 1924–1925 рр. У них, якщо вірити архівним документам, вивчалися твори марксистських педагогів, «Капітал» К. Марса. Окрім того, продовжувалася і практика відрядження вчителів у ЗВО і технікуми (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82 а, арк. 352, 400, 411; оп. 3, од. зб. 48, арк. 7, 8).

Усі подібні форми активної роботи з учительством радянсько-більшовицького режиму в Україні з його, так званого, ідеологічного «перевиховання» дозволили за 1924–1925 рр. охопити системою політичного і педагогічного навчання не більше як 50 тис. осіб (ЦДАГО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 7, арк. 4).

Водночас у різні роки в кампанії з перепідготовки учительства співвідношення між професійною, методичною і політичною складовою було різним. Так, якщо прийняти всю програму перепідготовки за 100%, то в 1923 р. в ній відведено 80% політичним питанням, 15 — загальнопедагогічним і 5 — методичним, у 1924 р. відповідно — 35%, 50% і 15%, а в 1925 р.: 20% було відведено політперепідготовці, 40 — загальнопедагогічним проблемам і підвищенню прикладних знань і 40% — методиці викладання (*Народний учитель*, 1926, 17 лютого). Тобто владні радянсько-партійні керманічі в центрі й на місцях планували поступове посилення радянської шкільної справи по мірі, як вони гадали, зростання політичної грамотності і зміщення акценту на підвищення в радянському душі професійного рівня вчителів.

Окрім того, влада під час намагань залучити учительство до співпраці змушена була приділяти увагу і створенню для нього необхідних умов праці й відпочинку. Так, у першій половині 20-х рр. ХХ ст. заробітна плата педагогів постійно зростала. Якщо в 1922–1923 н. р. вона становила на селі 6 руб., а в місті — 14 руб., то в 1925–1926 н. р. — відповідно 32,5 і 40 рублів (ЦДАГО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 1, арк. 4).

Отже, на думку більшовицько-радянських керманічів, в Україні їм вдалося зробити певні успішні кроки в ідейно-політичному і професійному, так званому, «перевихованні» старої гвардії учительства, у поліпшенні її правового статусу і матеріального положення. І про це влада означувала у своїх постановах. Так, у постанові ВУЦВК «Про постановку навчально-виховної і культурно-освітньої справи» (жовтень 1924 р.) зазначалося, що «разом із формуванням мережі масової школи, поновленням шкільної роботи визначився масовий зсув учительства в бік радянської влади в процесі перепідготовки» (Про затвердження загального положення про народні комісаріати УСРР, 1924, Відділення 1, ч. 43, Ст. 273; Про постановку навчально-виховної і культурно-освітньої справи, 1924, Відділення 1, ч. 43, Ст. 272). Той же Наркомос УРСР у своєму звіті за 1923–1925 рр. твердив, що «1924–1925 навчальний рік уже був переломним роком як відносно бюджету і навчальної роботи, так і настроїв на освітньому фронті... Цей перелом настав і був закріпленний чередою учительських місцевих з'їздів включно» (ЦДАГО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 1, арк. 3, 4).

Зрозуміло, як уже наголошувалося, що рішення подібних з'їздів готувалися і контролювалися партійно-радянськими органами України і не могли віддзеркалювати дійсну картину факторів диверсифікації настроїв старої інтелігенції, її ставлення до цієї влади. Адже ґрунтовний аналіз архівних матеріалів різноманітних з'їздів і конференцій інтелігенції свідчить про складний, неоднозначний і болісний шлях диверсифікації настроїв у ставленні представників старої інтелігенції до радянського режиму в середині 20-х рр. ХХ ст. І йшлося про ступінь і форми професійної співпраці її з новою владою та загалом доволі насторожене, недовірливе і очікувальне ставлення до політики і практики більшовицького режиму в Україні.

Основна маса вчительства, наприклад, тогочас активізувала свою участь у культурно-шефській роботі і роботі з ліквідації неписьменності серед населення, місцевих і громадських організацій тощо (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82 а, арк. 388–390, 409; од. зб. 174 а, арк. 22). Владні ж прорадянські й радянські керманічі, партійні органи й організації, зі свого боку, зазначали про значні їхні успіхи в ідеологічному «перевихованні» того ж учительства. Так, під їхньою орудою Перший всеукраїнський і Перший всесоюзний з'їзди учителів, які відбулися на початку 1925 р., підбили «свої» підсумки учительських з'їздів, які дійсно пройшли на місцях і в центрі. І, зрозуміло, влада проконтролювала, щоб ці рішення свідчили, начебто, про значні професійні й політичні фактори диверсифікації в середовищі учительства у їхньому ставленні до комуністичної партії і радянської влади в Україні (Підсумки Першого

Всеукраїнського з'їзду вчителів та Першого Всесоюзного з'їзду вчителів, 1925).

Висновки. Таким чином, більшовицько-радянський режим в Україні, розуміючи, що без участі старої інтелігенції він не може а ні існувати, а ні оновити народне господарство, а ні здійснювати будь-які кроки з будівництва нового суспільства і його культури в тих неймовірно складних умовах першої половини 20-х рр. XX ст., змушений був робити все від нього залежне для залучення на свою сторону старої інтелігенції. І це робилося в умовах голоду, епідемій, розрухи, відсутності найнеобхіднішого для населення, нетривкості самої більшовицької влади в боротьбі зі своїми економічними, політичними і військовими ворогами зовнішніми та внутрішніми тощо. Саме тому більшовицький режим змушений імплементувати найдієвіші фактори, які мали вплинути на диверсифікацію настроїв буржуазної інтелігенції щодо влади, поліпшувати матеріальний стан інтелігенції, підвищувати її професійний рівень, дбати про її побут, умови роботи і відпочинку. Більше того, радянський режим, мріючи про ідеологічне «перевиховання» старої інтелігенції, насаджував, як правило, силовими методами серед неї догмати марксизму-ленінізму і прагнув активізувати її культурно-масову і особливо громадсько-політичну роботу. Зрозуміло, що подібні заходи мали певний позитивний результат. Це позначилося, передусім, на певній активізації участі старої інтелігенції в професійній співпраці з новою владою, на активізації її участі в культурно-масовій роботі. Окрім того, нав'язане інтелігенції через систему гуртків, курсів, семінарів вивчення елементів догматів марксизму-ленінізму, більшовицький режим необґрунтовано трактував як початок ідеологічних зрушень у настроях буржуазної інтелігенції, як перші кроки, начебто, ідеологічної її співпраці з радянською владою в першій половині 20-х рр. XX ст.

Отже, більшовицький режим в Україні, з одного боку, змушений був, піклуючись про свою долю, дбати про умови праці й відпочинку старої інтелігенції, з іншого, класова ненависть до інтелігенції партійно-радянського режиму в Україні та його спроба залучити інтелігенцію на свою сторону й ідеологічно «перевиховати» її на основі марксистсько-ленінських догматів, зумовили те, що буржуазну інтелігенцію більшовицький режим в Україні силоміць використав і фактично повністю знищив як складову соціуму.

Список посилань

Бакуменко, П. І., Ясницький, Г. І. (1965). Комуністична партія України в боротьбі за розвиток загальноосвітньої школи і забезпечення її учительськими кадрами (1921–1925 рр.). *Наукові праці з історії КПРС: міжвідомчий науковий збірник*. Вип. 5, 42. Київ.

- Дванадцятий з'їзд РКП(б), Москва, 17–25 квітня 1923 р. (1979). *Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898–1970)*. (Т. 2, с. 387–465). Київ.
- Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р.* (1921). (Ч. 21, Ст. 607). Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат Юстиції УРСР. Харків: Видавництво Народного Комісаріата Юстиції.
- Известия ЦК КП(б)У.* (1921, №1). С. 24.
- Известия ЦК КП(б)У.* (1922, №12). С. 24–26.
- Известия ЦК РКП(б).* (1924, №4). С. 153.
- Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК.* (1976). (Т. 1. 1918–1941). Киев: Политиздат Украины.
- Культурная жизнь в СССР. 1917–1927. Хроника.* (1975). Москва: Наука.
- Курси політичної грамотності. (1923). *Работник просвещения*, 5, с. 32.
- Ленин, В. І. (1979). *КПСС об интеллигенции: сборник*. С. А. Федюкин, І. К. Эльдарова (Ред.). Москва: Политиздат.
- Ленін, В. І. (1974). Сторінки з щоденника. *Повне зібрання творів*. (Т. 45, с. 346–350). Київ.
- Ленін, В. І. (1974). Сторінки з щоденника. *Повне зібрання творів*. (Т. 45, с. 567–568). Київ.
- Литвинова, В. П. (1972). *Борьба за использование буржуазной технической интеллигенции в социалистическом строительстве в годы гражданской войны и восстановления народного хозяйства: (на материалах Украины)*. (Дис. ... канд. ист. наук. (00.02)). Харьковский государственный университет имени А. М. Горького. Харьков.
- Лобода, Н. (1925). І-й Всеукраїнський съезд научных работников. *Работник просвещения*, 5, 9–10.
- Народний учитель.* (1925, 23 січня). С. 4.
- Народний учитель.* (1925, 6 червня). С. 2.
- Народний учитель.* (1926, 17 лютого). С. 2.
- Ніколаєнко, В. Ю. (1965). Жовтнева революція і докорінна перебудова народної освіти на Україні (1917–1921 рр.). *Наукові праці з історії КПРС: міжвідомчий науковий збірник*. Вип. 5, 13–29. Київ.
- О подняттии политуровня учительства и об усилении Союза Робос: циркуляр ЦК КП(б)У от 7 февр. 1923 г. (1923, 10 февраля). *Коммунист*.
- Патон, Б. Є. (Ред.). (1967). *Історія Академії наук Української РСР*. (Кн. 1). Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії.
- Підсумки Першого Всеукраїнського з'їзду вчителів та Першого Всесоюзного з'їзду вчителів. (1925, 5 янв., 9–13 янв.). *Правда*.
- Постанова Народного комісаріату освіти УСРР «Про мобілізацію професорів і вчителів», від 24 травня 1920 р. (1979). *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927: зб. док. і матеріалів*. (С. 141). Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР. Київ.
- Про затвердження загального положення про народні комісаріати УСРР: по-

- становою 3-ої Сесії ВУЦВК 8-го скликання від 12 жовт. 1924 р. (1924). *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1924 рік*. (Відділення 1, ч. 43, Ст. 273). Народний комісаріат юстиції. Харків.
- Про заходи до підвищення рівня інженерно-технічного знання в країні і до поліпшення умов життя інженерно-технічних працівників: постанова Раднаркому УРСР від 1 листоп. 1921 р. (1921). *Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р.* (Ч. 22, Ст. 633; Ч. 24, Ст. 693). Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат Юстиції УРСР. Харків: Вид. Народ. Комісаріата Юстиції.
- Про надання чинності Кодексу Законів про народну освіту: постанова ВУЦВК від 22 листопада 1922 р. (1922). *Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України.* (Ч. 49, Ст. 729). Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат юстиції УРСР. Харків.
- Про порядок переведення торговельними підприємствами відрхувань на культурно-освітню мету: постанова РНК від 22 верес. 1924 р. (1924). *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1924 рік.* (Ч. 37/38, Ст. 247). Народний комісаріат юстиції. Харків.
- Про постановку навчально-вихівничої та культурно-освітньої справи. (1924). *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1924 рік.* (Відділення 1, ч. 43, Ст. 272). Народний комісаріат юстиції. Харків.
- Про шкільну повинність працівників соціального виховання: декрет РНК від 13 лют. 1921 р. (1921). *Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р.* (Ч. 3, Ст. 75). Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат Юстиції УРСР. Харків.
- Професіональна хроніка (1925). *Инженерный работник*, 10, 62–63.
- Профессиональный союз работников просвещения СССР в 1922–1924 гг.: отчет Центрального комитета Союза V Всесоюзному съезду.* (1925). Москва: Работник просвещения.
- Резолюції і постанови з'їзду: восьмий з'їзд РКП(б). (1979). *Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898–1970)*. (Т. 2, с. 36–84). Київ.
- СЗ СССР.* (1925, №3). Ст. 32.
- СЗ СССР.* (1926, Отд. 4, №8). Ст. 61.
- Справочник партийного работника.* (1924). Вып. 4, 164. Москва.
- Тринадцятий з'їзд РКП(б), Москва, 23–31 травня 1924 р. (1979). *Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898–1970)*. (Т. 3, с. 36–123). Київ.
- Федюкин, С. А. (1972). *Великий Октябрь и интеллигенция: из истории вовлечения старой интеллигенции в строительство социализма.* АН СССР, Институт истории СССР. Москва: Наука.
- ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України), ф. 29, оп. 1, од. зб. 1187, арк. 83.
- ЦДАГО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 937, арк. 197.

- ЦДАГО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 1, арк. 3, 4.
ЦДАГО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 1, арк. 4.
ЦДАГО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 2, арк. 7, 8.
ЦДАГО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 7, арк. 4.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 162, арк. 10, 11, 18.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 174-а, арк. 22.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 29, арк. 2.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 21-зв.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 22, 57.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 51, 52, 53.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 51, 53.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 54, 55, 57.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 54, 55.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 54.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60-а, арк. 58, 60, 63.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60-а, арк. 59.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 61, арк. 37.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 66, арк. 37, 43, 44.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 66, арк. 43, 49.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 66, арк. 5, 10, 29, 31.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 69, арк. 78.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 77, арк. 39, 102, 104.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 77, т. 3, арк. 99, 102, 104.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82, арк. 376.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82, арк. 383, 384.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82, арк. 384, 385.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82, арк. 391.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82-а, арк. 352, 400, 411.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82-а, арк. 384, 385.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82-а, арк. 385.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 82-а, арк. 388–390, 409.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 86, арк. 5.
ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 3, од. зб. 48, арк. 7, 8.
ЦДАГО України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 1268, арк. 33, 39, 40.
ЦДАГО України, ф. 311, оп. 1, од. зб. 167, арк. 34.
ЦДАГО України, ф. 311, оп. 1, од. зб. 196, арк. 126-зв.
ЦДАГО України, ф. 311, оп. 1, од. зб. 197, арк. 23, 33.
ЦДАГО України, ф. 311, оп. 1, од. зб. 197, арк. 29, 33.
ЦДАГО України, ф. 311, оп. 1, од. зб. 197, арк. 34, 35-зв.
ЦДАГО України, ф. 311, оп. 1, од. зб. 197, арк. 41, 42, 45, 51.
ЦДАГО України, ф. 311, оп. 1, од. зб. 209, арк. 2.
ЦДАГО України, ф. 311, оп. 1, од. зб. 228, арк. 102, 111.
ЦДАГО України, ф. 311, оп. 1, од. зб. 228, арк. 102.
ЦДАГО України, ф. 539, оп. 1, од. зб. 1425, арк. 13-зв., 119.
ЦДАГО України, ф. 539, оп. 1, од. зб. 1425, арк. 143.

- ЦДАГО України, ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 179, 657-зв.
- ЦДАГО України, ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 71-зв.
- ЦДАГО України, ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 71-зв., 77-зв.
- ЦДАГО України, ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 73-зв., 77.
- Шейко, В. М. (2019). Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917–1921 років: персоніфікована історіографія. *Культура України. Серія: Культурологія*. Збірник наукових праць. Вип. 64, 95–114. Міністерство культури України, Харківська державна академія культури. Харків.
- Шейко, В. М. (2019). Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917–1921 рр.: галузева історіографія. *Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації*. Збірник наукових праць. Вип. 55, 26–44. Харків.
- Шейко, В. М. (2019). Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917–1921 рр.: узагальнена історіографія. *Культура України*. Збірник наукових праць. Вип. 66, 9–29. Міністерство культури, молоді та спорту України, Харківська державна академія культури. Харків.
- Шейко, В. М. (2019). Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917–1921 рр.: історіографія за окремими сферами культури. *Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації*. Збірник наукових праць. Вип. 54, 135–149. Харків.
- Шейко, В. М. (2019). Українізація та інтелігенція в часи Української революції 1917–1921 рр.: історіографічний аспект. *Культура України*. Збірник наукових праць. Вип. 65, 18–34. Міністерство культури, молоді та спорту України, Харківська державна академія культури. Харків.

References

- Bakumenko, P. I., Yasnytskyi, H. I. (1965). The Communist Party of Ukraine in the struggle for the development of the secondary school and its provision with teaching staff (1921–1925). *Scientific works on the history of the CPSU: interdepartmental scientific collection*. Issue 5, 42. Kyiv. [in Ukrainian].
- The Twelfth Congress of the RCP (B), Moscow, April 17-25, 1923 (1979). *The Communist Party of the Soviet Union in the resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee (1898-1970)*. (Vol. 2, pp. 387–465). Kyiv. [in Ukrainian].
- Lenin, V. I. (1974). Diary pages. *Complete collection of works*. (Vol. 45, pp. 567–568). Kyiv. [in Ukrainian].
- Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1921* (1921). (Part 21, Art. 607). Council of People's Commissars of the USSR, People's Commissariat of Justice of the USSR. Kharkiv: Publishing House of the People's Commissariat of Justice. [in Ukrainian].
- Izvestia TsK RKP (b)*. (1924, №4). P. 153. [in Russian].
- Izvestia TsK RKP (b) U.* (1921, №1). P. 24. [in Russian].
- Izvestia TsK RKP (b) U.* (1922, №12). pp. 24–26. [in Russian].
- Paton, B.Ye. (Ed.). (1967). *History of the Academy of Sciences of the Ukrainian*

- SSR. (Book 1). Kyiv: The Main Editorial Board of the Ukrainian Soviet Encyclopedia. [in Ukrainian].
- The Communist Party of Ukraine in the resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee. (1976). (Vol. 1. 1918–1941). Kyiv: Politizdat of Ukraine. [in Ukrainian].*
- Cultural life in the USSR. 1917–1927. (1975). Chronicle. Moscow: Nauka. [in Russian].*
- Political literacy courses. (1923). *Rabotnik prosveshcheniya*, 5, p. 32. [in Russian].
- Lenin, V.I. (1974). The diary pages. *Complete collection of works. (Vol. 45, pp. 346–350). Kyiv. [in Ukrainian].*
- Litvinova, V.P. (1972). *The struggle for the use of the bourgeois technical intelligentsia in socialist construction during the civil war and the restoration of the national economy: (on the materials of Ukraine). (Dissertation Candidate of Historical Sciences (00.02)). M.Gorky Kharkiv State University. Kharkiv. [in Russian].*
- Loboda, N. (1925). The 1st All-Ukrainian Congress of Scientists. *Rabotnik prosveshcheniya*, 5, 9–10. [in Russian].
- Narodnyi uchytel. (1925, January 23). p. 4. [in Ukrainian].*
- Narodnyi uchytel. (June 6, 1925). p. 2. [in Ukrainian].*
- Narodnyi uchytel. (1926, February 17). P. 2. [in Ukrainian].*
- Nikolaenko, V. Yu. (1965). The October Revolution and the radical restructuring of public education in Ukraine (1917–1921). *Scientific works on the history of the CPSU: interdepartmental scientific collection. Issue 5, 13–29. Kyiv. [in Ukrainian].*
- On raising the political level of teachers and on strengthening Robos Union: The circular letter of the Central Committee of the CP (b) U of February 7. 1923. *Kommunist. (1923, February 10). [in Russian].*
- Results of the First All-Ukrainian Congress of Teachers and the First All-Union Congress of Teachers. (1925, Jan. 5, Jan. 9–13). *Pravda. [in Ukrainian].*
- Resolution of People's Commissariat of Education of the USSR «On the mobilization of professors and teachers» of May 24, 1920 (1979). *Cultural development in the Ukrainian SSR, 1917–1927: collection of documents and materials. (P. 141). Main Archival Department under the Council of Ministers of the USSR. Kyiv. [in Ukrainian].*
- On approval of the general regulations on the People's Commissariats of the USSR: Resolution of the 3rd Session of the All-Ukrainian Central Executive Committee of the 8th convocation of October 12. 1924 (1924). *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1924. (Section 1, Part 43, Article 273). People's Commissariat of Justice. Kharkiv. [in Ukrainian].*
- On measures to increase the level of engineering and technical knowledge in the country and to improve the living conditions of engineering and technical workers: the resolution of the People's Commissar of the USSR of November 1, 1921 (1921). *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1921 (Part 22, Article 633; Part 24, Article 693). Council of People's Commissars of the USSR, People's*

- Commissariat of Justice of the USSR. Kharkiv: “Narod” publishing house of People’s Commissariat of Justice. [in Ukrainian].
- On the enactment of the Code of Laws on Public Education: Resolution of the All-Ukrainian Central Executive Committee of November 22, 1922 (1922). *Collection of resolutions and orders of the workers’ and peasants’ government of Ukraine*. (Part 49, Art. 729). Council of People’s Commissars of the USSR, People’s Commissariat of Justice of the USSR. Kharkiv. [in Ukrainian].
- On the procedure for transferring contributions by commercial enterprises for cultural and educational purposes: the decision of the RNC of September 22, 1924 (1924). *Collection of laws and orders of the workers’ and peasants’ government of Ukraine for 1924*. (Part 37/38, Art. 247). People’s Commissariat of Justice. Kharkiv. [in Ukrainian].
- About educational and cultural-educational development. (1924). *Collection of laws and orders of the workers’ and peasants’ government of Ukraine for 1924*. (Section 1, Part 43, Article 272). People’s Commissariat of Justice. Kharkiv. [in Ukrainian].
- About school duty of workers of social education: the decree of RNC from February 13, 1921 (1921). *Collection of laws and orders of the workers’ and peasants’ government of Ukraine for 1921* (Part 3, Article 75). Council of People’s Commissars of the USSR, People’s Commissariat of Justice of the USSR. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Professional Chronicle (1925). *Inzhenernyi rabotnik*, 10, 62–63. [in Russian].
- Trade Union of the Workers in the Field of Education of the USSR in 1922–1924: Report of the Central Committee of the Union to the 5th All-Union Congress*. (1925). Moscow: Rabotnik Prosveshcheniya. [in Russian].
- Congress resolutions: the eighth congress of the RCP (b). (1979). *The Communist Party of the Soviet Union in the resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee (1898-1970)*. (Vol. 2, pp. 36–84). Kyiv. [in Ukrainian].
- Code of Laws of USSR*. (1925, №3). Art. 32. [in Russian].
- Code of Laws of USSR*. (1926, Section 4, №8). Art. 61. [in Russian].
- Reference book of a party worker*. (1924). Issue. 4, 164. Moscow. [in Russian].
- «Pages from the diary» by V.I. Lenin. (1974). *Complete collection of works*. (Vol. 45, pp. 567–568). Kyiv. [in Ukrainian].
- The thirteenth Congress of the RCP (B), Moscow, May 23–31, 1924 (1979). *The Communist Party of the Soviet Union in the resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee (1898-1970)*. (Vol. 3, pp. 36–123). Kyiv. [in Ukrainian].
- Fedyukin, S. A. (1972). *The Great October and the intelligentsia: from the history of the involvement of the old intelligentsia in the construction of socialism*. USSR Academy of Sciences, Institute of USSR History. Moscow: Nauka. [in Russian].
- CSAPA of Ukraine (Central State Archive of Public Associations of Ukraine)*, f. 29, s. 1, archive unit 1187, p. 4, 83.

- CSAPA*, f. 166, s. 1, archive unit 937, p. 197.
CSAPA, f. 166, s. 7, archive unit 1, pp. 3, 4.
CSAPA, f. 166, s. 7, archive unit 1, p. 4.
CSAPA, f. 166, s. 7, archive unit 2, pp. 7, 8.
CSAPA, f. 166, s. 7, archive unit 7, p. 4.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 29, p. 2.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 60, p. 21 — reverse side.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 60, pp. 22, 57.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 60, pp. 51, 52, 53.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 60, pp. 51, 53.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 60, p. 54.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 60, pp. 54, 55.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 60, pp. 54, 55, 57.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 60-a, pp. 58, 60, 63.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 60-a p. 59.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 61, p. 57.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 66, pp. 5, 10, 29, 31.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 66, pp. 37, 43, 44.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 66, pp. 43, 49.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 69, p. 78.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 77, pp. 39, 102, 104.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 77, t. 3, pp. 99, 102, 104.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 82 p. 376.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 82, pp.383, 384.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 82, pp.384, 385.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 82, p. 391.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 82 — a, pp. 352, 400, 411.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 82 — a, pp. 384, 385.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 82 — a, pp. 385.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 82 — a, pp. 388–390, 409.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 86, p. 5.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 162, pp.10, 11, 18.
CSAPA, f. 2717, s. 1, archive unit 174-a p. 22.
CSAPA, f. 2717, s. 3, archive unit 48, pp. 7, 8.
CSAPA, f. 29, s. 1, archive unit 1268, pp. 33, 39, 40.
CSAPA, f. 311, s. 1, archive unit 167, p. 34.
CSAPA, f. 311, s. 1, archive unit 196, p. 126 — reverse side.
CSAPA, f. 311, s. 1, archive unit 197, pp. 23, 33.
CSAPA, f. 311, s. 1, archive unit 197, pp. 29, 33.
CSAPA, f. 311, s. 1, archive unit 197, pp. 34, 35 — reverse side.
CSAPA, f. 311, s. 1, archive unit 197, pp.41, 42, 45, 51.
CSAPA, f. 311, s. 1, archive unit 209, p. 2.
CSAPA, f. 311, s. 1, archive unit 228, p.102.
CSAPA, f. 311, s. 1, archive unit 228, pp.102, 111.
CSAPA, f. 539, s. 1, archive unit 1425, p. 143.

- CSAPA, f. 539, s. 3, archive unit 1425, p. 71- reverse side.
- CSAPA, f. 539, s. 3, archive unit 1425, pp. 71- reverse side, 77- reverse side.
- CSAPA, f. 539, s. 3, archive unit 1425, pp.73- reverse side, 77.
- CSAPA, f. 539, s. 3, archive unit 1425, pp. 179, 657- reverse side.
- Sheyko V. M. (2019). The Intelligentsia and the Authorities during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: Personified Historiography — *Kultura Ukrainy. Ser. Cultural Studies*. Collection of scientific papers. Issue 64, pp. 95–114. Ministry of Culture of Ukraine, Kharkiv State Academy of Culture. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Sheyko V. M. (2019). The Intelligentsia and the Authorities during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: Branch Historiography. *Visnyk Kharkivskoi Derzhavnoi Akademii Kultury. Series Social Communications*. Collection of scientific papers. Issue 55, pp. 26–44. Ministry of Culture, Youth and Sports of Ukraine, Kharkiv State Academy of Culture. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Sheyko V. M. (2019). The Intelligentsia and the Authorities during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: Generalized Historiography. *Kultura Ukrainy*. Collection of scientific papers. Issue 66, pp. 9–29. Ministry of Culture, Youth and Sports of Ukraine, Kharkiv State Academy of Culture. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Sheyko V. M. (2019). The Intelligentsia and the Authorities during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: Historiography of Definite Fields of Culture. *Visnyk Kharkivskoi Derzhavnoi Akademii Kultury. Series Social Communications*. Collection of scientific papers. Issue 54, pp. 135–149. Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv. [in Ukrainian].
- Sheyko V. M. (2019). Ukrainization and the Intelligentsia during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: a Historiographic Aspect. *Kultura Ukrainy*. Collection of scientific papers. Issue 65, pp. 18–34. Ministry of Culture, Youth and Sports of Ukraine, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 19.05.2020 р.